

Dr. Sárkány Pál

A mai magyar agrártársadalom polgárosodásának körülményei

1. A rendszerváltás és az örökség

A rendszerváltás egyik fő politikai célja az agrártársadalom polgárosodásának segítése. Tudvalévően ez, nevezetesen az agrártársadalom polgárosodásának az ügye meglehetősen lassú folyamat, sőt évtizedek következetes munkájának lehet az eredménye. Szinte valamennyi párt által deklarált polgárosodás ma távolabb van a megvalósulástól, mint valaha. Ma az agrártermelés, vagy az agrártársadalom fogalomrendszere a tudatokban a válság és a kilátástalanság fogalmával egyezik meg. Az agrártársadalom épp úgy mint a városi lakosság érzékeli a bajokat, noha más források táplálják a közvéleményt. Az agrártársadalom ugyanis személyes sorsa alakulásán keresztül érzékeli a bajokat, a városi lakosság pedig főleg az élelmiszerárak radikális emelése során értesül arról, hogy valami nincs rendben a mezőgazdaságban.

Az agrárválság megítélését négy, egymástól elkülöníthető véleménycsoportba sorolják az egyes szakértők:

1. Az agrárágazat helyzete rendkívül súlyos, válságos.
2. Az agrárágazatban a rendszerváltást nem lehetett másképpen végrehajtani.
3. Nem ment végbe még igazán a rendszerváltás az ágazatban és ezért erőteljesebben kell folytatni a régi rendszer szétverését.
4. A válság oka a kialakult helyzet, az áttérés a piacgazdaságra áldozatokkal jár.

Véleményem szerint az agrárágazatban általános válság bontakozott ki, amely egyaránt kiterjedt a gazdasági, politikai és a társadalmi területre. A gazdasági válság jelei rendkívül súlyos pénzügyi helyzetben,

értékesítési nehézségekben, termelés-visszaesésben, vagyon felélésben, strukturális gondokban mutatkoznak. A politikai válság jeleit mutatja az agrártársadalom különböző rétegeinek szembekerülése, nem egyszer éles összeütközése, továbbá a saját sorsuk és az ágazatuk jövőbe vetett bizalom megingása.

A társadalmi válság jele a nagyarányú agrár-munkanélküliség, az agrár lakosság szociális helyzetének az átlagosnál nagyobb mértékű romlása és a széleskörű elszegényedés.

Az agrárágazat helyzetének sok irányba jelentkező és jelentős mértékű romlása különösen azért szembeötlő, mert ez az ágazat korábban sikerágazat volt, amely nemcsak az ország lakosságát látta el magas színvonalon élelmiszerekkel, hanem termékeink harmadát exportálta is. Ebből az exportból jelentős devizatöbblet származott. A visszaesés súlyosságát csak részben fedi az, hogy az agrárexport közben nemcsak szinten maradt, hanem nőtt, és a keleti piacvesztést a más térségekbe irányuló export-növekedés nagyobb részben egyensúlyozta. A növekvő exportot azonban a harminc százalékot meghaladó belföldi piacvesztés és a nagyarányú vagyon felélés tette lehetővé.

1.1 A mezőgazdasági válság okairól

A mezőgazdasági válság okairól szintén több vélemény alakult ki. Az egyik vélemény azt hangoztatja, hogy mindezen jelenségek elsősorban a keleti piacok összeomlására vezethető vissza. Ennek az állításnak azonban ellentmond több tényező. Közülük az egyik: mivel sikerült a keleti piacvesztést export átcsoportosítással ellensúlyozni, a bajoknak már régen meg kellett volna szünniük.

Másrészt a keleti piacok átmeneti kiesése nem járhatott az agrárágazat általános válságával, hiszen a termelésnek alig több mint 10-15%-át érintette csak. A termékek 70%-át belföldön értékesítették, 30%-át exportálták. S ennek is csak egy része, mintegy 10%-nyi volument je-

lentett rubel-elszámolású piacok exportja. A keleti piacvesztés egyébként sem az agrárágazat egészét érintette erőteljesen.

A másik vélemény az okokat illetően, hogy a jelenlegi bajok a múltban gyökereznek, hiszen egy működésképtelen mezőgazdaságot örököltünk. Tárgyilagosan megvizsgálva azonban ezt az érv sem teljesen helytálló. Ez az ágazat - minden fogyatékosága és súlyosbodó helyzete ellenére - működött, méghozzá sokkal több piacgazdasági vonással, mint a gazdasági szféra más területei. Ezt mutatja a már említett tény, hogy nemcsak a belső élelmiszerigényt elégítette ki magas színvonalon termékeivel, de még 1989-ben is bruttó termelésének 32,2%-a exportra jutott. Termelésének 60%-át a nagyüzemi szektor, 40,0%-a kisüzemek nettó termelés 42%-át a nagyüzemek és 58%-át a kisüzemek állították elő. Közöttük ismeretes módon rendkívül jól működő kooperációs kapcsolat létesült, amely egészségesen választotta szét a nagyüzemileg előnyösebben végezhető tevékenységet a kisüzemekben kedvezőbben végezhetőktől.

Nagy jelentősége volt a rendszer működőképessége szempontjából a szélesesen érvényesülő belső kooperációs és integrációs rendszereknek, amely a termelést, feldolgozást és a forgalmazást összekapcsolta.

Ugyanakkor meg kell mondani, hogy a magyar agrárágazatnak komoly bajai voltak a rendszerváltás előtt is. Sok tekintetben a működőképessége határán volt a magyar mezőgazdaság. A legnagyobb problémája az alkalmazott gazdaságpolitika (alacsonyan tartott az élelmiszer fogyasztói árak és ennek feltételeként leszorított termelői árszint, valamint különösen az 1980-as évek elejétől a fokozódó mértékű jövedelem elvonás) következményeképpen a súlyosbodó jövedelemvesztés volt, amelyet mind kevésbé tudott kivédeni. Az ágazat szerkezeti problémái is feszítőek voltak, közöttük a nagyüzemeknél a tulajdonosi érdekeltség hiányában jelentkező rugalmatlanság, valamint a túlfoglalkoztatottság. Jellemző volt, hogy az ágazat sikereit elsősorban a bruttó termelés növekedésben érte el, míg a minőségi muta-

tóknál mint pl. a felhasznált erőforrások hatékonysága, a termelési szerkezet piacorientáltsága, stb. jelentős problémák mutatkoztak. A nemzetközi versenyben nem annyira a termelési költség ráfordításban, mint inkább a termék minőség, a feldolgozottság, a csomagolás, a marketing-tevékenység tekintetében voltunk hátrányban. Az állami élelmiszeripar monopol helyzete együttjárt az elszakadásával a mezőgazdasági termelőkötől, illetve azok kiszolgáltatottságával. Mindez az ágazatot válságközeli helyzetbe hozta, igen védtelenné, sebezhetővé tette.

A magyar agrárágazat mint "örökség" a rendszerváltáshoz működőképes állapotban, sok pozitív vonással, piacgazdasági adottságokkal érkezett. Ugyanakkor súlyos fogyatékoságok is jellemezték, sok tekintetben működőképessége határán volt. Adottságai azonban olyanok voltak, hogy a változásokat a piacgazdaságra való áttérés nagyobb megrázkódtatások nélkül, a pozitív elemek megőrzésével, kiegészítésével, a negatív vonások értelmes program szerinti felszámolásával lehetett volna megvalósítani.

A rendszerváltás tulajdonképpen átgondolt agrárpolitikai koncepció nélkül történt. (Keserű János 1993) A nyomában kialakult válság három fő okra vezethető vissza.

1. A tulajdonváltást és a kárpótlást súlyos hiba volt összekapcsolni.
2. Tévedés volt a mezőgazdaság nagyüzemi szerkezetét, mint a szerves fejlődés kiindulópontját figyelmen kívül hagyni, a szövetkezetek szétverésére törekedni, a vegyes gazdaság helyett a szinte kizárólagosan az egyéni gazdálkodáson alapuló agrárgazdaságot célként megjelölni.
3. Rendkívül káros volt, hogy a politika ahelyett, hogy a korábbi agrárpolitikának az agrárágazat kifosztására irányuló törekvését megszüntette volna, tovább növelte a mezőgazdaság terheit.

E három durva hiba negatív következményei súlyosabbak mint a keleti piac összeomlásának hatása és a örökölt agrárgazdasági bajaink együttvéve. Érdemes ezeket közelebből megvizsgálni.

A tulajdonváltást a kapitalista piacgazdaságra való áttérés alapvető feltételeként mindenki, aki a rendszerváltás álláspontjára helyezkedett szükséges lépésnek fogadta el. A mezőgazdaságban ennek racionális útjaként a termelők tulajdonossá tétele kínálkozott. Ez lett volna a módja a munka-típusú termelészövetkezetek és az állami gazdaságok egyik legfőbb hibája, a tulajdonosi érdekeltség megszüntetésének. Ez szerepelt is a különböző pártprogramokban. Meg kell jegyezni, hogy már 1989 előtt megkezdődött ily módon a tulajdonváltás. Több termelészövetkezetben nevesítették, a tagok és az alkalmazottak tulajdonába adták a közös tulajdonban lévő földeket és a vagyontárgyakat. Ez a megkezdett folyamat a tulajdonváltás szerves fejlődés útján való megvalósításának lehetőségét mutatta. Egy ilyen jellegű törvény megalkotásával a tulajdonváltás egyszerűen, néhány hónap alatt megvalósítható lett volna, s a tulajdonossá vált termelészövetkezeti tagok, alkalmazottak stb. szabad döntése alapján minden külső beavatkozás nélkül elindult volna a vállalakozási típusú, társas, illetve egyéni gazdaságok kialakulása. Ez a megoldás gyors, konfliktusmentes lett volna és azokat juttatta volna tulajdonosi pozícióba, akik a mezőgazdaságból élnek, a modern technika, technológia ismerői, alkalmazói és ennek a segítségével kimagasló termelési sikerek elérői.

A tulajdonváltás e racionális útja helyett a mezőgazdaságban az érzelmi alapú, kárpótlással egybekötött tulajdonváltás útját választották. (Más területeken ettől eltérő megoldásokat alkalmaztak: pénzbeli kárpótlást). Mindez a tulajdonváltást rendkívül bonyolulttá, hosszan elhúzódóvá, társadalmi feszültségektől terhessé tette, s a bizonytalanság előidézésével jelentős mértékben hozzájárult a termelés visszaeséséhez is. Erről egy példa csupán: a parlagon maradt termőföld 1989 évi 93.000-ről 1992-re 400.000 hektárra nőtt, s 1993 évben pedig további

növekedés volt. A kollektivizálás során sérelmet szenvedettek megnyerése kárpótlás útján - a rendszerváltás tömegbázisának kiszélesítése céljából - érthető lépés volt. Az által vált hibává, hogy a koalíció a mezőgazdaságban a természetbeni kárpótlás formájában valósította meg az egyéb területeken alkalmazott pénzbeli kárpótlás helyett. Az által a nagyüzemi szerkezet szétverésének és a mezőgazdasági lakosság létszám növelésének az eszközévé vált. A pénzbeli kártalanítás e területen is alkalmasabb eszköz lett volna, hiszen a kapott pénzzel azok, akik mezőgazdasági termelést kívánnak folytatni földet, felszerelést vásárolhattak volna, illetve, akik ezt választják egyéb vállalkozásba fektethették volna, vagy más célra pl. nyugdíj-kiegészítésre használhatták volna.

1.2 A modern paraszt-polgár

Az agrártársadalom polgárosodásának a segítése szempontjából a volt tulajdonosok földhöz juttatása kárpótlás útján, nem ítéltető meg pozitíven. A polgári fejlődés útján elindulni ugyanis az a társadalmi réteg tud, amely megfelelő korszerű tudással, piacismerettel rendelkezik, aki aktív életkorú és kellő anyagi alaphoz jut. Ebből a szempontból vizsgálva a kárpótlással egybekötött tulajdonváltást azt kell megállapítani, hogy vagyonhoz ezen az úton nagyrészt nem az a réteg jutott, amelyik korszerű ismeretei, aktív életkora révén erre a legalkalmasabb. A kárpótlásban részesülő réteg összetételét figyelembevéve többségében a mai, modern mezőgazdasági termelés korszerű ismereteivel kevésbé rendelkező, nagy hányadukban a mezőgazdaságtól elszakadt időskorúak, akik minden bizonnyal kis része válhat "modern paraszt polgárrá". Kialakult viszont egy kevésbé kívánatos forma, a bérleti mezőgazdaság. Mivel a kárpótoltak nagy hányada a kapott földjét bérleti úton kívánja hasznosítani. A bérleti díj - a termelési költségként - az élelmiszertermelést tovább drágítja.

Összességében jelenleg az agrárágazat üzemszerkezete az erőteljes átalakulás, átformálódás állapotában van, amely sok sajátosságot mu-

tat, és egyáltalán nem hasonlítható sem a régi, a háború előtti, sem a rendszerváltás előtti Magyarország agrárstruktúrájához, sem pedig a nyugati kapitalista piacgazdaságban kialakult agrárstruktúrákhoz. Sajátos agrárszerkezet van kialakulóban, amelyre egyaránt jellemző a bizonytalanság és az is, hogy az agrártársadalom életképes és ellenáll az érdekeit nem szolgáló külső törekvéseknek.

Fontos jellegzetessége ennek az átalakulásnak az agrárértelmiség meghatározó szerepe. Ezt a réteget sokszor és sokan megsértették. Ez súlyos hiba volt, mert ez az értelmiségi csoport az utóbbi évtizedekben az agrártársadalom meghatározó, vezető erejévé vált. Korszerű szakmai tudása, vezetői jártassága, modern szemlélete miatt hallgat rájuk a falu népe, s így fontos szerepük van abban, hogy az agrárágazat a modern nagyüzemi gazdaságok előnyeit is magába foglaló vegyes struktúrájú gazdaság kialakulása irányába változzon. Gyakran éri manapság az agrárértelmiséget a nagyüzemhez való ragaszkodás miatt a konzervativizmus vádja. Ez azonban csak akkor lenne igaz, ha az agrár szakemberek egyúttal nem szorgalmaznák a nagyüzemek piacgazdasági korszerűsítését és a nagyüzemek mellett kis- és középüzemek széles körű térnyerését. Sajnálatos, hogy a különböző támadások hatására a rendszerváltás ellentmondásos légköre miatt ez a társadalmi csoport is a korábbinál megosztottabbá vált. Jelentős számban vannak, akik eltávoztak a soraikból, a mezőgazdaságból és más területen kamatoztatják a tehetségüket. Az agrárértelmiség többsége azonban megmaradt az eddigi kollektívánál és közös boldogulásuk érdekében végzi munkáját.

2. A saját régióink kölcsönhatásai

2.1 A privatizálás és a piacgazdaság Kelet-Közép-Európában

Az árfelszabadítás, a pénzügyi és költségvetési restrikciónak, vagy a külső nyitás, a privatizálás a radikálisok és konzervatívok közötti ellentét egyik fő terepe. A radikálisok azt szeretnék, ha a privatizálás a

lehető leggyorsabban menne végbe; a vállalatok helyrehozása elég, ha majd azután történik meg. Ez részben dogmatikus álláspontjukból következik, részben pedig szükségszerűen van így, mert ha felszabadítják az árakat, s azt egy szigorú pénzügyi megszigorítás követi, ami pedig ahhoz a helyzethez vezet, hogy a még mindig alacsony költségérzékenységű állami vállalatokat a tömeges csőd fenyegeti (és nagyrészt tönkre is mennek), a privatizálás igen sürgőssé válik.

A fokozatosság hívei ellenkező módszereket javasolnak: az állami vállalatokat először piacosítsák, majd alakuljanak részvénytársaságokká, ha lehetséges, tevékenységüket racionalizálják, váljanak versenyképesé, s csak azután következhetne magánkézbe adásuk.

Brabant a fokozatos privatizálás részletes receptjét dolgozta ki. (A Poznanski szerkesztette 1992-es kiadású könyvben.) Először is azt javasolja, hogy "minden állami tulajdont újra kell államosítani, hogy tiszta tulajdonosi viszonyok alakuljanak ki. A nagy konglomerátumokat és monopóliumokat pedig gyorsan szét kell bontani kisebb, de még életképes önálló egységekké". Ezt követően az állami vállalatoknak részvénytársaságokká kell alakulniuk. A következő lépcsőben "olyan szabályozó környezetet és ösztönző intézkedéseket szükséges kidolgozni", melyek kikényszerítik a komparatív magatartást. Majd "az eszközöket versenytárgyalások révén fokozatosan meg kell nyitni a franchise, bérlet vagy menedzseri szerződések számára". A magántulajdonba adás csak akkor kezdődhet el, amikor már "a korábbi állami vállalatok versenyképes cégek mintájára kezdenek el működni".

Holzman (1991) azt írja, hogy a "Szovjetunióban az elhalasztott csődök óriási tömegével kell számolnunk. Valószínű, hogy egyes vállalatok még megmenthetők. De igen sok közülük nem az! Van hát egyáltalán értelme annak, hogy ilyen körülmények között sokterápiászerűen privatizálják az összes közepes és nagyvállalatot, amikor oly sok tönkre fog menni közülük a közeljövőben? A válasz nemleges. És nem kellene egy - gyomlálási - szakaszt közbeiktatni még azt megelőzően, hogy az egyes vállalatokat privatizálják? Nyilvánvalóan

igen." Holzman arra a következtetésre jut, hogy az átalakulás időszakát a gazdaság termelési szerkezetének a rekonstrukciója kell kövesse, mivel a (korábbi) szovjet nehézipar túlméretezett volt, a szolgáltatások pedig fejletlenek.

"Piacosítás alatt azt kell érteni, amikor olyan új intézkedéseket foganatosítanak, amelyek sokkal ösztönzőbbé és igényesebbé teszik a vállalatok működését megszabó gazdasági környezetet, vagy azok belső szervezetét, működési rendjét és irányítási struktúráját". A feltételezések szerint a fokozott vállalati önállóság és a jobb vezetői ösztönző módszerek a vállalatok működését lényegesen megjavíthatják. Az "inkorporációs" folyamat során az állami vállalatok részvénytársasággá alakulnak át, egymás tulajdonosaivá válva.

A kis- és középvállalatok eladásáról vagy bérbeadásáról nem folyik vita. A nézeteltérések a nagyvállalatok átalakítását és privatizálását érintik. A gyors privatizálásnak sok kedvezőtlen következménye van, melyek már most is láthatók a gyakorlatból.

A privatizálás felgyorsítása érdekében a kormányok gyakorta folyamodnak az állami tulajdon vagyongjegyek formájában történő szétosztáshoz. Ennek ingyenesnek kell lennie, s így a költségvetésnek abból nincs haszna. Az olyan országok számára, melyeknek nagy a külföldi adósságuk - mint amilyen Magyarország is - ez a megoldás elfogadhatatlan, mivel az állami tulajdon a külső adósság jelzője.

A vagyongjeggyel folyó privatizáció eredményét lehetetlen előre látni. Amiben egészen biztosak lehetünk, az az, hogy ebből nem lesz népi kapitalizmus, sem a kistulajdonosoknak egy széles rétege nem fog kialakulni; legalábbis nem lesz szélesebb annál, ami a nyugati országokban létrejött (melyek lényegében igencsak vékonyka kis rétegek). Az ellenőrzést biztosító részvénytársaságok olyan személyek vagy csoportok birtokába kerülhetnek, melyek nem rendelkeznek megfelelő tudással és információval az adott vállalat irányításához. A befektetési alapok (mutual or investment funds), melyek jelenleg a va-

gyonjegyek döntő többségét birtokolják Csehországban, Szlovákiában, Lengyelországban és Romániában is, nem képesek arra, hogy a vállalati vezetés fölött hathatós ellenőrzést gyakoroljanak, vagy olyan testületként működjenek, mely a stratégiai döntéseket irányítja. Az értékpapírpiacok és a tőzsdék még nem annyira fejlettek, hogy képesek legyenek betölteni azokat a vállalatirányítási feladatokat, melyeket a nyugati piacgazdaságokban ellátnak.

A befektetési alapok pénzügyi stabilitása súlyosan megrendülhet, ha - a privatizáció befejeződésével - a kisbefektetők nagy számban egyszerre akarnak hozzájutni ahhoz a nyereséghez, melyet a vagyonjegyek nominálértéke felett ígért számukra a befektetési alap. Csehországban és Szlovákiában e vagyonkezelő alapok tucatjai is tönkremehetnek.

A kapcsolódás növeli annak veszélyét, hogy a vállalatokat a rossz szándékú befektetők veszik meg, azzal a céllal, hogy hozzájussanak piaci részesedésükhöz és leépítsék termelésüket. Az MTA Világgazdasági Kutató Intézetének egy tanulmánya (MTA VKI 1993) kifejti, hogy Magyarországon, Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában és Romániában is gyakran megtörténik, hogy a nyugati cégek a megvásárolt vállalatok profilját alkatrészek gyártására és kiegészítő tevékenységekre korlátozzák, még ha korábban e vállalatok jóval bonyolultabb feladatokat is végeztek. Az új tulajdonosok a megvásárolt vállalatokat saját érdekeiknek rendelik alá, és esetenként még a korábban jövedelmező tevékenységet is megszüntetik.

Az egyik ilyen eset a magyarországi Lehel cégé. Néhány évvel ezelőtt a magyar hűtőszekrények még hiánycikknek számítottak a hazai piacon, mert a Lehelnek túl sok nyugati exportmegrendelése volt. Miután azonban a svéd Elektrolux megvette a Lehelt, a hűtőszekrénygyártást leépítik; az Elektrolux nyilvánvalóan a Lehel piacának megszerzésében volt érdekelt. (IKARUS, Rába, Növényolajipar, Dohánygyár stb.)

Mivel a hazai felhalmozás igen szerény, minél gyorsabb a privatizálás, annál nagyobb szerephez jut benne a külföldi tőke. Ez további kockázatokkal jár. Magyarországon pl. az egyik legnagyobb élelmiszerkereskedelmi hálózatot megvette az osztrák Julius Meinl. Magyarország általában nagy felesleggel rendelkezik élelmiszerekből és mezőgazdasági termékekből. A korábbi szovjet piac összeomlása után viszont a magyar mezőgazdaság súlyosan visszaesett. Ebben a helyzetben még kritikusabb, hogy az állami élelmiszer-kereskedelem privatizálása után az új tulajdonos jelentékenyen növelte az élelmiszerek behozatalát. Az élelmiszer kereskedelem soha sem volt veszteséges Magyarországon, és ez nem az a terület, ahol a nyugati fejlett technológia fontos szerepet játszhatna. Az ilyen fajta privatizálást tehát megalapozatlannak kell tekintenünk.

Az egyik legnagyobb magyarországi állami ruházati kereskedelmi hálózat, a Ruházati Boltok eladása az osztrák Kleider Bauernak hasonló eredményekkel járt.

A nemzeti középosztály kialakítása a térség országaiban elsőrendű fontosságú. (Parasztpolgár!) A gyors privatizálás azonban ezt nem teszi lehetővé! Kétségtelen, hogy ha a nemzeti középosztályt vagyongyűgyek kiosztásával szándékoznak létrehozni, az esélyek jobbak, de ez esetben a külföldi tőkét lényegesen korlátozni kell, hogy ne vásárolhassa fel a vagyongyűgyeket és részvényeket.

Végül megemlítendő, hogy a gyors privatizálás egyik legkárosabb hatása az, amit a folyamat a még nem államosított cégekre gyakorol. Bizonytalanság, reménytelenség és ernyedtség lesz rajtuk úrrá. A perspektivikus gondolkodás megszűnik, a rövid távú megközelítés válik uralkodóvá, az irányítás színvonala mélyre süllyed. Ez a fajta "lelkiállapot" gyorsítja a hanyatlás és csőd felé vezető utat. Hogy mindezt elkerülhessük, a privatizációnak sokkal szervezettebbnek, lassúbbnak és ideológiától mentesebbnek kellene lennie.

Magyarországon ez a jelenség tömeges elégedetlenséget és nyugtalanságot okoz. Gyakorta történik meg ugyanez mezőgazdasági termelősövetkezetekkel és állami gazdaságokkal: a föld egy része még azt megelőzően magánkézbe kerül, hogy a tényleges korábbi tulajdonosok számára a kártérítés elkezdődne, és a szövetségi-vállalati átalakulás beindulhatna.

A vagyonfelélés főképpen a pénzügyi restrikciónak következménye; ha a liberalizálás üteme lassabb lenne, a pénzügyi megszorítás is lazulhatna, s így e jelenség káros volta is mérséklődne. A vagyonfelélés azonban a privatizációt megelőző szakasz teljes ideje alatt jelenlévő állandósult veszély (hacsak nem sikerül hatásos, azzal szemben menedzseri ellenérdekeltséget teremtő ösztönzőket bevezetni), így ez a gyors privatizálás mellett szóló érv. Azt is el kell ismerni, hogy a társasággá alakulás során jelentkező visszasságok igen súlyosak. Mégis, ha mérleget vonunk, a gyors privatizálásból eredő veszélyeket nagyobbak kell tartanunk.

Mindazonáltal a szorosabb gazdasági együttműködés iránt igen jelentősek a fenntartások a térségben. Ezt részben a történelmi előzmények okozzák, részben pedig ezen országok gazdasági struktúrájának sajátosságai és hasonlóságai. A gazdaságtörténeti elemzés megállapította, hogy - a kései középkort leszámítva - a Közép-Európa történelmi magvát alkotó lengyel, cseh és magyar királyságok között sem léteztek önelvű gazdasági kapcsolatok; gazdasági kapcsolataik csupán melléktermékei voltak hol az egyik, hol a másik nagyhatalomhoz fűződő viszonyuknak. (Kiss, 1992.) Emellett a térség gazdaságainak ágazati szerkezete inkább kompetitív, semmint egymást kiegészítő. Mindnyájan híján vannak az olajnak, a gáznak, a fejlett technológiának, a nyugati közvetlen befektetéseknek és a konvertibilis valutának. Attól tartanak, hogy ha együttműködésüket fejlesztenék, az hosszú távon is tartósítaná műszaki elmaradottságukat, és visszaállna gazdaságaik korábban jól ismert megosztottsága: a nyugati és keleti piacokra termelő

szektorok elkülönülése révén. Így az az uralkodó álláspont alakult ki, hogy egymásközi kapcsolataik köre és jellege csak korlátozott lehet.

A térség országainak vezető politikusai emellett még úgy tekintenek az együttműködést finanszírozó javaslatokra, mint amelyek a regionális autarchiát és a világpiactól történő önkéntes elszakadást eredményeznék. Ezzel párhuzamosan valahány ország túlzott reményeket táplál a közös piaci csatlakozás iránt. Ugyanis, ha kialakulnának az egymásközi kereskedelmet elősegítő pénzügyi-elszámolási keretek, az egyenlő lenne annak beismerésével - vélik -, hogy lemondanak egy korai közös piaci csatlakozás lehetőségéről, sőt mi több, azt is jelentené, hogy a kelet-európai együttműködés helyettesítheti a közös piaci tagságot. A visegrádi hármak/négyek esete ezt jól példázza.

Felhasznált irodalom

1. **Andorka Rudolf, Harcsa, I.:** The income of the population
In: Andorka, Kolosi, Vukovich, op. cit, 67-8.p. 1992.
2. **Élelem hatmilliárd ember számára.** (Szerk. **Sándor Péter**). A Római Klub budapesti konf. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest, 1985.
3. **Erdei F.:** Agrár-közgazdasági tanulmányok.
Akadémia Kiadó. Budapest. 1978.
4. **Európai Közösség Bizottsága:** Vingt and d`agriculture européenne.
L`Europe Verte, No 216 Brüssel. 1993.
5. **Fecske M.:** A magyar mezőgazdaság,
Gazdaság és Társadalom 1994/2-3.
6. **Fecske M.:** Növekedési pályák a mezőgazdaságban.
Mezőgazdasági Kiadó. Budapest, 1987.
7. **Sárkány P.:** (szerk.): Agrártermelésünk 2000-ben.
Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 1982.
8. **Sárkány P.:** A világelelmezési válság. A prognózisok dilemmái.
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1979.
9. **Sárkány P.:** Biológiai ipar - a jövő mezőgazdasága.
Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 1974.